

Heikki Paloheimo, Tampereen yliopisto

Demokratiaseuranta ja vaaliaineistot: teemat ja tavoitteet

(Teksti on alun perin osa oikeusministeriölle toimitettua esitystä Suomen demokratiaindikaattoreiden perusaineistojen kokoamiseksi, 16.10.2006)

Suomen demokratiaindikaattorit -julkaisussa (2006) demokratiaindikaattorit jaettiin seuraaviin yhdeksään aihealueeseen: 1) vaali- ja puoluedemokratia, 2) osallistuva demokratia ja sosiaalinen pääoma, 3) järjestöosallistuminen, 4) käsitykset kansalaisuudesta ja omista vaikutusmahdollisuuksista, 5) asenteet poliittisia instituutioita kohtaan, 6) informoidun kansalaisuuden kriteerit, 7) demokratiakasvatus ja -koulutus, 8) kuntademokratia sekä 9) demokratia ja tasa-arvo.

Tämä ryhmittely on käyttökelpoinen demokratiaseurantaan ja vaaliaineistoihin liittyvien keskeisten teemojen ja tavoitteiden esittelyä varten. Edellä mainittu yhdeksän kohdan aihepiiri on kattava. Näihin aihepiireihin liittyvien teemojen avulla voidaan hyvin monipuolisesti kuvata kansalaisten kiinnostumista poliittiseen järjestelmään, heidän osallistumisestaan yhteiskunnalliseen elämään ja demokratian toimivuutta yhteiskunnan eri osa-alueilla.

Useimmissa läntisissä demokratioissa äänestysaktiivisuus valtiollisissa vaaleissa on viime vuosikymmeninä pienentynyt. Äänestysaktiivisuuden heikentyminen perustuu moniin eri tekijöihin. Teollisesti kehittyneet, demokraattiset yhteiskunnat eivät ole enää yhtä jyrkästi luokkajakoisia kuin 1900-luvun alkupuolella. Elintason nousu sekä ammatti- ja elinkeinorakenteen muutos on pienentänyt yhteiskuntaluokkien välisiä rajoja. Nykyajan ihmisillä on monia eri identiteettejä, eikä mikään niistä välttämättä käy ylitse muiden. Puolueiden väliset aatteelliset erot ovat pienentyneet. Poliittisessa päätöksenteossa esiin nousevien vaihtoehtojen erot näyttävät usein poikkeavan toisistaan vain vähän. Hyvinvointiyhteiskunnan rakentaminen on pienentänyt eri väestöryhmien välisiä vastakohtaisuuksia. Poliitiikka on tullut yhä sidotummaksi lisääntyvän kansainvälisen vuorovaikutuksen asettamiin rajoitteisiin ja päätettävät asiat näyttävät monimutkaisilta.

Nämä kehityspiirteet ovat yhteisiä kaikille kehittyneille demokratioille. Suomessa on kuitenkin edellä mainittujen tekijöiden lisäksi joukko omintakeisia piirteitä, jotka selittävät äänestysaktiivisuuden laskua ja antavat myös omintakeisia piirteitä kansalaisten vieraantuneisuudelle poliittisesta elämästä.

Kansalaisten asenteet poliittisia instituutioita kohtaan vaikuttavat huomattavasti siihen, miten he toimivat kansalaisina ja miten he käyttävät poliittisia kansalaisoikeuksiaan. Demokratian arvostus on suomalaisten keskuudessa yhtä vankkaa kuin muissakin kehittyneissä ja vakaisissa demokratioissa. Luottamus demokratian toimivuuteen sen sijaan vaihtelee kehittyneissä demokratioissa maasta toiseen. Tämän asian suhteen tilanne ei Suomessa ole yhtä valoisa kuin demokratian arvostuksen suhteen. Suomessa on paljon kansalaisia, joiden mielestä demokratia ei Suomessa toteudu kovin hyvin. Suuri osa kansalaisista katsoo vaaleilla valittujen päätöksentekijöiden etäännyneen tavallisen kansan

elämästä. Monet ovat sitä mieltä, että vaalien tulokset eivät juuri vaikuta harjoitettavan politiikan suuntaan ja sisältöön, ja että äänestämällä ei voi vaikuttaa asioihin.

Demokratiaseurannassa on tärkeää eritellä demokratian toimivuuteen kohdistuvan luottamuksen pulmia. On analysoitava, miten kansalaiset arvioivat edustuksellisen demokratian eri instituutioiden toimivuutta niin kansallisella, paikallisella kuin ylikansallisella tasolla. On analysoitava, miten kansalaiset arvioivat organisoituneiden poliittisten voimien, puolueiden, erilaisten etujärjestöjen, painostusryhmien ja tiedotusvälineiden asemaa maamme demokraattisen järjestelmän osana.

Kansalaisten halukkuus osallistua poliittiseen toimintaan vaaleissa äänestämällä tai muilla tavoilla perustuu paljolti siihen, kuinka paljon he luottavat omiin henkilökohtaisiin edellytyksiinsä vaikuttaa yhteiskunnallisiin asioihin. Eurobarometritutkimusten perusteella tiedämme, että Suomessa on suhteellisesti ottaen muita Pohjoismaita ja monia Länsi-Euroopan maita enemmän kansalaisia, joiden luottamus omiin henkilökohtaisiin edellytyksiinsä vaikuttaa yhteiskunnallisiin asioihin eli heidän subjektiivinen kansalaispätevyytensä on heikko. Suomalaisten heikko subjektiivinen kansalaispätevyys selittää osaltaan esimerkiksi sitä, että äänestysaktiivisuus parlamenttivaaleissa on Suomessa alhaisempi kuin Länsi-Euroopan maissa keskimäärin. Tietomme siitä, miksi Suomessa on suhteellisesti ottaen melko paljon kansalaisia, joiden subjektiivinen kansalaispätevyys on heikko, ovat kovin niukat. Demokratiaseurannan yhtenä tärkeänä teemana tuleekin analysoida suomalaisten subjektiivista kansalaispätevyyttä ja siihen vaikuttavia tekijöitä.

Samaan aikaan kun äänestysaktiivisuus ja kansalaisten osallistuminen poliittisten puolueiden toimintaan on useimmissa kehittyneissä demokratioissa heikentynyt, kansalaisten osallistuminen poliittiseen elämään erilaisilla uusilla osallistumismuodoilla on lisääntynyt. Kansalaiset ovat yhä halukkaampia osallistumaan politiikkaan esimerkiksi vetoomuksilla ja boikoteilla. Henkilökohtaiset kulutus päätökset voivat toisinaan perustua poliittisiin motiiveihin, kun kansalaiset ostavat esimerkiksi luontoystävällisiä tuotteita tai kieltäytyvät ostamasta tuotteita, joiden tuotanto- tai jakeluketjuun heidän mielestään liittyy moraalisesti tuomittavia asioita. Viime vuosina Internet on koko ajan tullut yhä tärkeämmäksi poliittisen toiminnan areenaksi.

Kansalaisten poliittisen osallistumisen kulttuuri on tällä hetkellä huomattavasti muuttumassa. Samalla kun kansalaisten osallistuminen politiikkaan perinteisillä edustuksellisen demokratian osallistumismuodoilla (äänestäminen ja puolue toiminta) on vähenemässä he osallistuvat aikaisempaa enemmän muilla, uusilla tavoilla. Samalla kun osallistumismuodot muuttuvat, myös kansalaisten tapa sitoutua poliittisiin ryhmiin, yhteisöihin ja instituutioihin muuttuu. Edustuksellisen demokratian varhaisemmissa vaiheissa kansalaisten identiteetit ja ryhmäsamastumiset olivat usein selkeitä ja pitkäkestoisia. Tämän päivän yhteiskunnassa kansalaisten identiteetit ovat aikaisempaa moniulotteisempia ja sitoumukset ryhmiin tai asioihin usein lyhytkestoisempia kuin ennen.

Nämä muutokset antavat suuria haasteita demokratiaseurannalle. Demokratiaseurannan tehtävänä on tuottaa kuvauksia siitä, mitä suomalaiset nykyään ajattelevat poliittisesta elämästä. Mitä he pitävät tärkeänä? Mihin he sitoutuvat? Mihin he luottavat? Mitkä tekijät saavat heidät osallistumaan poliittiseen toimintaan? Millä tavalla he haluavat osallistua?

Ei ole olemassa vain yhtä suomalaisen kansalaisen profiilia. Päinvastoin, kansalaisyhteiskunta jakaantuu monilla erilaisilla tavoilla erilaisiin ryhmiin. Suomalainen kansalaisyhteiskunta on sekoitus uutta ja vanhaa. Yhdessä ääripäässä ovat perinteiset osallistujat. He samastuvat selvästi johonkin puolueeseen ja ovat vaaleissa verraten puolueuskollisia. He pitävät äänestämässä käyntiä kansalaisvelvollisuutena ja korostavat perinteisten, sovinnainten osallistumistapojen merkitystä ja yksilön sitoutumista kollektiivisesti hyväksytyihin tavoitteisiin, esimerkiksi samastumista määrättyyn väestöryhmään tai sitoutumista yhteisesti hyväksytyihin arvoihin. Toisessa ääripäässä ovat nykyaikaisen kansalaisyhteiskunnan osallistujakansalaiset, jotka pitävät edustuksellisen demokratian perinteisiä osallistumismuotoja riittämättöminä eivätkä samastu vahvasti mihinkään vanhaan aatesuuntaan. He korostavat erilaisten vaihtoehtoisten osallistumismuotojen tärkeyttä. Poliittinen osallistuminen on heille osallistumista erilaisiin määräaikaisiin projekteihin. Osallistumiseen liittyvät ratkaisut ovat yksilöllisiä. Aivan kuten markkinataloudessa jokaisella omistajalla voi olla oma osakesalkku, nykyaikaisessa kansalaisyhteiskunnassa jokaisella kansalaisella on oma osallistumissalkkunsaa. Tähän salkkuun voi kuulua pitkäaikaisia sitoumuksia, esimerkiksi jäsenyys jossakin yhdistyksessä tai pysyvä henkilökohtainen sitoumus ostaa kehitysmaita suosivia reilun kaupan tuotteita. Salkkuun voi yhtä hyvin kuulua myös lyhytaikaisia sitoumuksia, vaikkapa nimen kirjoittaminen julkilausumaan tai mielenosoitukseen osallistuminen. Lyhytaikaiseksi voi myös jäädä jonkin puolueen kannattaminen joissakin vaaleissa, ja itse äänestämistään ei välttämättä pidetä velvollisuutena vaan pikemminkin oikeutena, jota kansalainen käyttää tai jättää käyttämättä tahtonsa ja harkintansa mukaan.

Näiden kahden erilaisen, politiikasta kiinnostuneen ryhmän lisäksi suomalaisten keskuudessa on politiikasta vähemmän kiinnostuneita ryhmiä. Kansalaisyhteiskunnassa on suuri joukko kansalaisia, joiden mielestä puolueiden välillä ei ole kovin suuria eroja. He eivät samastu mihinkään yksittäiseen puolueeseen ja voivat vaaleista toiseen helposti vaihtaa puoluetta vaalikampanjan ajankohtaisen tilanteen perusteella.

Suomalaisen kansalaisyhteiskunnan neljänneksi ryhmäksi voidaan erottaa vieraantuneet. He eivät ole kiinnostuneita politiikasta. Heidän tietonsa politiikasta ovat niukat, eivätkä he usko voivansa lainkaan vaikuttaa poliittisiin asioihin.

Kansalaisten kiinnostus politiikkaa kohtaan vaikuttaa huomattavasti heidän politiikkaa koskevaan tietotasoonsa. Sekä kiinnostus että tietotaso taas vaikuttavat siihen, missä määrin kansalaiset luottavat omiin edellytyksiinsä vaikuttaa poliittisiin asioihin. Kansalaisten kiinnostus poliittisiin asioita kohtaan ei nykyään ole sen pienempää kuin muutamia vuosikymmeniä sitten, korkean vaaliosallistumisen kaudella. Vaikka mielipidemittausaineistojen perusteella on mahdollista vertailla politiikkaan kohdistuvan

kiinnostuksen tasoa Suomen aikuisväestön keskuudessa eri aikakausina, tietomme siitä, mitkä tekijät saavat jotkut henkilöt kiinnostumaan politiikasta ja miksi toiset eivät ole lainkaan kiinnostuneita politiikasta, ovat niukat. Yksilötasolla politiikkaan kohdistuvan kiinnostuksen suuruus kuitenkin vaikuttaa nykyään aikaisempaa enemmän kansalaisen poliittisen osallistumisen aktiviteettiin. Demokratiaseurannan yhtenä haasteena on syventää tietojamme niistä tekijöistä, jotka saavat ihmiset kiinnostumaan poliittisista asioista. Tähän aihepiiriin liittyvässä tutkimustoiminnassa on keskeisesti kysymys yhteiskuntaan ja yhteisöihin sosiaalistumisen mekanismeista.

Vaalit ja demokratia Suomessa -kirjassa (2005) osoitettiin, että kansalaisten politiikkaa koskeva tietotaso vaikuttaa nykyään enemmän heidän osallistumisaktiivisuuteensa kuin menneinä vuosikymmeninä. Monimutkaistuva poliittinen yhteiskunta uhkaakin jakautua kansalaisten politiikkaa koskevan tietotason perusteella niihin, joilla on hyvä tai ainakin kohtuullinen poliittinen lukutaito ja siihen perustuvat valmiudet ottaa kantaa poliittisiin asioihin ja osallistua politiikkaan ja toisaalta niihin, joiden politiikkaa koskeva tietotaso on heikko ja sen takia sekä valmiudet ottaa kantaa poliittisiin asioihin että valmiudet osallistua politiikkaan ovat heikot.

Nämä asiat antavat haasteita demokratiakasvatukselle niin kouluissa, kansalaisjärjestöissä kuin muillakin areenoilla. Demokratiaseurannassa on tarkasteltava oppilaitoksissa tarjottavan yhteiskunnallisen opetuksen määrää ja sisältöä, nuorison erilaisia osallistumismuotoja ja oppilaitoksissa vallitsevaa yhteisöllisyyden ja osallistumisen ilmapiiriä.

Vuoden 2007 eduskuntavaalien yhteydessä tullaan viidentoista tutkijan yhteistyönä tekemään laaja kansalaisten poliittista osallistumista ja suomalaisen demokratian toimivuutta analysoiva tutkimushanke. Tutkimus tullaan toteuttamaan yhteistoiminnassa kansainvälisen Comparative Study of Electoral Systems (CSES) tutkimuskonsortion kanssa. Osa käytettävän haastattelututkimuksen kysymyksistä on suunniteltu yhdessä muiden CSES-konsortion toimintaan osallistuneiden maiden tutkijaryhmien kanssa. Tähän yhteistyöhön perustuen suomalaisten poliittista osallistumista ja heidän käsityksiään demokratian toimivuudesta Suomessa voidaan vertailla kansalaisten poliittiseen osallistumiseen ja demokratian toimivuutta koskeviin käsityksiin useissa kymmenissä demokraattisesti hallituissa.

Vuoden 2007 eduskuntavaalien yhteydessä tehtävässä tutkimuksessa analysoidaan erityisesti seuraavia asioita:

- Miten suomalaisten kiinnittyminen maamme poliittiseen järjestelmään eroaa vastaavasta kiinnittymisestä muissa demokraattisissa maissa? Poikkeako suomalaisten luottamus demokratian toimivuuteen maassamme vastaavasta luottamuksesta muissa demokraattisissa maissa? Mitkä tekijät Suomessa erityisesti vaikuttavat kansalaisten luottamukseen demokratian toimivuutta kohtaan?
- Minkälaisia odotuksia suomalaisilla on erilaisten uusien osallistumismuotojen kehittämisen suhteen? Kuinka suuri osa kansasta haluaa saada vaalien ja puoluetoiminnan rinnalle erilaisia uusia osallistumismuotoja? Kuinka suuri osa kansasta taas suhtautuu kielteisesti niin sanottujen suoran demokratian käytön lisäämiseen?

- Onko kansalaisten politiikkaa koskeva tietotaso viime aikoina muuttunut? Jakaantuvatko suomalaiset nykyään politiikkaa koskevan tietämyksen ja poliittisen lukutaidon perusteella aikaisempaa jyrkemmin toisistaan eroaviin ryhmiin: niihin, joilla on hyvä poliittinen lukutaito ja niihin, jotka syrjäytyvät politiikasta politiikkaa koskevan heikon lukutaidon takia?
- Kuinka paljon vaalipiirien väliset kokoerot vaikuttavat suomalaisten poliittiseen osallistumiseen eduskuntavaaleissa? Onko vaalipiirien kokoerojen kasvu vaikuttanut äänestysaktiivisuuteen? Tekevätkö suomalaiset puolue- ja ehdokasvalintaa koskevat äänestyspäätöksensä erilaisin perustein suurissa ja pienissä vaalipiireissä? Onko niin sanottu taktinen äänestäminen, missä äänestäjä antaa äänensä muulle kuin aidosti parhaimpana pitämälleen ehdokkaalle, pienissä vaalipiireissä yleisempää kuin suurissa?
- Millä tavalla politiikan henkilöityminen vaikuttaa kansalaisten haluun ja valmiuksiin osallistua poliittiseen toimintaan? Miten politiikan henkilöityminen vaikuttaa demokratiaan kohdistuvaan luottamukseen?
- Miten nuorten poliittinen osallistuminen eroaa vanhempien ikäluokkien poliittisesta osallistumisesta? Mitkä erilaiset tekijät ovat omiaan aktivoimaan nuorten osallistumista poliittiseen toimintaan?